

Aantekeningen bij de bijeenkomst van de salon der verdieping, d.d. 20 april 2018

Verslag: het verband tussen de twee attributen materie en geest en de modi mens. De attributen materie en geest tonen zich in de modus mens als lichaam en geest of als zijn en bewustzijn. Dat laatste wordt ook wel samengevat in de zin dat de geest (bewustzijn) het idee van het lichaam (zijn) is. Als het gaat om aandoeningen dan als emotie en gevoel.

Vervolg rede en ethiek

Niemand doet iets terwijl hij liever iets anders doet.

Spinoza heeft als belangrijkste vraag de vraag naar het menselijk geluk. Hoe kan een mens duurzaam gelukkig zijn? Dat kan tot op zekere hoogte als de mens onder leiding van de rede leeft. In de mate dat dit het geval is spreken we van een vrije mens. De ethiek van de rede. Daarom geldt voor Spinoza: niet oordelen, maar begrijpen. Maar we zullen zien dat de rede èn beperkt is èn ook invloedrijk. De rede kan in zijn adequate vorm de werking van de conatus bevorderen. Dat is deugdzaamheid en deze deugdzaamheid leidt tot meer macht (van de conatus) en zo tot vrijheid.

Determinisme en ethiek

Volgens Spinoza leven we in een gedetermineerde wereld van oorzaak en gevolg, waarin geen toeval bestaat en waarin geen keuzevrijheid bestaat. Het determinisme van Spinoza is echter geen fatalisme.

Noodgedwongen en noodzakelijk

Allereerst het verschil tussen noodgedwongen en noodzakelijk. Het laatste komt van binnenuit en vloeit voort uit de conatus. Het is de vallende appel. Noodgedwongen daarentegen verwijst naar de invloeden van buitenaf. Het noodzakelijke verwijst ook naar het goddelijke als het volmaakte, waarvan wij een uitdrukking zijn. Maar de modi werken op elkaar in en wij kunnen dit zien als een tweede dwang en wel van buitenaf. Het leidt tot aandoeningen en die definieer ik hier volgens Robert Mirashi¹:

¹ 100 woorden over de Ethica van Spinoza

een aandoening is de bewuste en doorleefde inhoud die correspondeert met een modificatie, een plaatselijke of algemene transformatie van het lichaam. (Bij Damassio is dit het onderscheid tussen emotie en gevoel. Spinoza maakt het onderscheid affectus en affectio).

De onmacht van de rede.

Allereerst is het heel bijzonder dat Spinoza de rede bekritiseert. De rede is, na de scholastiek, de nieuwe bron van de zekerheid. Het geeft aan hoe kritisch deze denker is. En ook hoe enorm hij zijn tijd vooruit is.

De rede is onmachtig, grofweg in twee vormen te onderscheiden;

1. Ik heb mij slecht geïnformeerd en handel dienovereenkomstig fout. Ik zit op het niveau van de verbeelding. De rede kan hier verhelderend optreden. Zie vorige bijeenkomst.
2. Ik weet wat het goede is, ik ben uitstekend geïnformeerd en toch handel ik er niet naar.

Het laatste is nu het onderwerp. Met een verwijzing naar de klassieken, de zin van Medea: **'Wel zie ik het betere en prijs het; toch jaag ik het slechte na'**. Hoe kan dit?

Voor Socrates bijv. is dit onmogelijk. Socrates gaat ervan uit dat beter weten ook beter handelen inhoudt. Daar zijn al zijn inspanningen ook op gericht als vroedvrouw van de waarheid en als 'uitvinder' van de socratische gespreksmethode.

Drie verklaringen voor: 'Wel zie ik het betere en prijs het; toch jaag ik het slechte na'.

- De stoïcijnen (Epictetus): wees **redelijk** en je hebt nergens last van. Die begeerte is irrationeel.
- Descartes: Je hebt een zwakke wil.
- Spinoza: Medea kon werkelijk niet anders dan begeren.

De stoïcijnen zitten in de buurt van Socrates. Descartes is een vertegenwoordiger van de Europese cultuur. In die christelijke cultuur speelt de (vrije) wil een grote rol.

Augustinus (4^e eeuw) is degene die de wil laat verschijnen. De wil is de voorwaarde om je tot God te kunnen wenden en ook om te zondigen.

Spinoza is het noch eens met de stoïcijnen (belangrijk onderscheid), noch met Descartes. Spinoza ziet een krachtenspel, waarin soms de aandoening sterker is dan de rede en wij dus tegen de rede in de aandoening volgen. En dan moeten we erbij zeggen dat het hier gaat om de 2^e graad van kennis: de rede: de adequate kennis van oorzaken. Van Rijen geeft aan dat die kennis dan misschien wel waar is, maar in zijn algemeenheid en waarheid toch niet zo gauw beklif, ons niet raakt.

De macht van de rede

Als echter de rede op het derde niveau – de intuïtie - in het geding is, dan wordt kennis **inzicht** en neemt het toe aan kracht en dus aan invloed. Van Reijen geeft hier het voorbeeld van Scrooge. Om tot inzicht te komen is het tweede kennisniveau een voorwaarde. Je ziet dat de stappen in het kennisbegrip bij Spinoza opeenvolgend zijn. Je kunt niet van één naar drie. Inzicht is verinnerlijkte kennis en als zodanig wijsheid, die werkelijk geluk verschaft. De rede kan dit alleen bereiken voor zover zij zelf als aandoening wordt beschouwd. Dat is het pad naar de wijsheid. Wijsheid als een innerlijk kompas opgebouwd uit verworven intuïtieve inzichten. Dat maakt de wijze onafhankelijk van wetten en geboden. De rede doet hem zelf inzien.

Inzicht en geluk hangen samen zoals begrijpen en blijheid samenhangen. Geluk en wijsheid gaan dus in zekere zin hand in hand. Althans in de opvatting van Spinoza. Wijsheid is dan kritisch vertrouwen op de inzichten.

Spinoza en oosterse denkwijzen.

In oosters denken is er de opvatting van een beperkte macht van de ratio. Het is niet het middel tot de hoogste vorm van kennis. Dat is eerder de verlichting. Ook Spinoza heeft de opvatting over de rede als een beperkte rede, ingeklemd tussen verbeelding en intuïtie. Een tweede overeenkomst, volgens van Rijen, is dat inzicht verlicht, ofwel dat geluk en heil samenhangen met wijsheid.

Verdere overeenkomsten tussen Spinoza en oosters denken:

- a. Spinoza is een monistisch denker, hetgeen in de oosterse traditie een veel grotere vanzelfsprekendheid heeft.
- b. Een denker die de mens geen bijzonder plaats toekent in het geheel en God niet ziet als een supermens.
- c. Zelfbepaling als innerlijke bepaaldheid (wijsheid).
- d. De intuïtieve kennis staat bovenaan.
- e. Werkelijkheid en beeld van de werkelijkheid vallen niet noodzakelijk samen.

Dan verwijst van Reijen nog naar het boeddhisme met zijn viervoudige waarheid en achtvoudige pad. Het achtvoudige pad is een opsomming van:

Juist begrip, juiste gedachten, juist spreken, juist handelen, juist levensonderhoud, juiste inspanning, juiste indachtigheid, juiste concentratie.

Dit achtvoudige pad is de weg naar de bevrijding. Vraag is of je juist (zuiver) kunt vervangen door Spinoza's adequaat?